

https://biramdobro.com/lezi-da-te-koljem/?fbclid=IwAR2zK_VB6YiPn9MU9FvZP_UAwnIWIDKkXXtyOLb8P31dY3S5hEr-Fqm6cu4

Lezi da te koljem!

(BiH_03_071) Rama / Prozor u listopadu 1942. godine:

etni ki pohod u Ramu kompleksan je događaj s povijesnog, političkog, strategijskog, moralnog i općecivilizacijskog gledišta. Stoga i jest paradoksalno da se o ovoj tragediji sve do naših vremena nije smjelo niti govoriti, a kamoli trezveno i javno pisati i objektivno je valorizirati.

Spomenuto je kako su etnici došli u Ramu iz dva pravca. Rijetko je koje ramsko naselje ostalo pošteđeno stradanja; od Doljana preko Orašca, Proslapa, Kop i a do Varvare, Rumboka i Jakli a i s druge strane od Solakove Kule, Uzdola i svih naselja u okolici Prozora.

Mnoštvo je bremenitih pitanja vezanih za ovu tragediju. Jedno od prvih svakako je pitanje odredišta ove etničke ekspedicije. Je li možda bilo presudno to što je Rama bila uz crtu razdvajanja njemačke i italijanske okupacijske zone, teško je decidirano odgovoriti. U razgovorima s preživjelim svjedocima gotovo uvijek se apostrofira uloga Srba iz kupreškog sela Vukovskog, s kojima su Ramljaci prije rata imali određene razmirice oko pašnjaka, ali i od kojih su se ideološki razlikovali s obzirom na režim Kraljevine Jugoslavije i aktualnu politiku Radičeve Seljačke stranke. Neke su od njih Ramljaci tih dana prepoznavali među etničkim jedinicama. Prije listopadske tragedije **Talijani su upadali u srpska sela Ravno i Vukovsko** i njihova su nedjela kasnije pripisivana Ramljacima. A općenito je poznata činjenica o talijansko-etničkoj kolaboraciji, koja se u ramskom slučaju pokazala posve očitom i krajnje tragikomnom za ovaj kraj. Jedna od pretpostavki koja također može osvijetliti ovakvu suradnju i akciju jest i talijanska namjera da se na ovakav način napakosti partizanima koji su u srpnju iste godine osvojili Prozor i Šit. Ne može se nikako u ovom kontekstu zanemariti niti uloga ustaša, čije su određene formacije u to vrijeme bile stacionirane u Bugojnu i ni na koji način nisu reagirale na etničku zlodjela, jer, navodno, Ramljaci nisu bili dovoljno dobri Hrvati. Stradanje velikog broja nevinih ljudi za koje tim više što su oni bili politički neupućeni u tadašnje prilike i u malom broju angažirani u vojnim jedinicama.

Kad god se spominje ova tragedija, neizostavno se nameće pitanje jesu li se ljudi mogli sami zaštititi kakvimtakvim organiziranim otporom ili bijegom kad je opasnost postala očita? Iz Rumboka i Jakli a vidjelo se jasno kako gore kuće na Orašcu. Prije samog zločina pojedini su pripadnici etničkih formacija otvoreno i posve uvjerljivo prijetili ljudima što će ih snaći. Za neke koji su se bili sklonili presudna je bila

etni ka propaganda. Naime, pronosio se glas kako će svi koji ne budu u vlastitim kućama biti pobijeni. A dogodilo se sasvim suprotno; preživjeli su tek rijetki koji se nisu zatekli u svojim naseljima. Ovdje, međutim, dolazimo do ključnog uzroka tragedije nedužnih ljudi, a njega nalazimo u njihovom karakteru i kršćanskom svjetonazoru. Ondašnji Ramljaci nisu mogli pojmiti da nedužan uvijek može biti kažnjen na ovakav način. Bili su to ljudi koji su se u svojim razmišljanjima i postupcima rukovodili vjerom u Boga i iskrenim poštenjem i stoga nisu bježali ni kad su vlastitoj smrti gledali ravno u oči. Ovu tragičnu epizodu, prema iskazima živih svjedoka, pratile su i pojedinačne izdvojene situacije, koje su redovito prisutne u sličnim scenarijima, kad se bar na trenutak pojavi tražak svjetla i ljudskosti i koje isplivaju na površinu kad se postavlja pitanje kolektivne ili pojedinačne odgovornosti. Zna se pouzdano kako su neki pripadnici etničkih postrojbi, u sveopćem metežu klanja i ubijanja, poštedjeli živote pojedinih ljudi, puštaju ih ili otvoreno nagovaraju da bježe kako bi se spasili. U drugim slučajevima zapovjednici su prepoznavali domaće ljude s kojima su nekada zajedno bili u vojsci, pa su poštedjeli i njih i njihovu imovinu. Nažalost, logika zla bila je jača i okrutnija.

Mi se danas ovdje prisjećamo ramske listopadske tragedije. Kult pokojnika jedna je od najstarijih stevina ljudske civilizacije i običajnog ponašanja. Dugo vremena ova nam je obveza prema precima bila represivno onemogućavana, no u ovo vrijeme preuzimamo na sebe odgovornost i polazimo vlastiti ispit zrelosti. Jer, ljudske tragedije ponajprije govore o mrtvima, ali ništa manje i o onima koji takve događaje komemoriraju. Naše vrijeme koje, nažalost, nije poštedeno sličnim tragičnim i besmislenim ljudskim stradanjima, postavlja nam ozbiljan upit o pijetetu prema žrtvama i smislu i dostojanstvu komemorativnih skupova i obljetnica. Prva pomisao koja se i danas ovdje javlja jest svakako ona o broju stradalih, a odmah iza nje slijede i pitanja o žrtvi i počiniteljima. Promatrati ljude kroz brojeve i baviti se prebrojavanjem mrtvih, s ciljem ostvarivanja problematiziranih i parcijalnih interesa, ozbiljan je atak na ljudsko dostojanstvo. Iz ovih razloga ovaj skup se i ne bavi preventivno ovom problematikom, već nastojanjem da se ova tragedija ispravno kontekstualizira i koliko je moguće sine ira et studio elaborira na temelju vjerodostojnih izvora. Najgore bi bilo ovakva prisjećanja pretvarati u poligon za nove nesporazume i krivotvorenja koja dodatno iskrivljuju ionako kompleksnu prošlost i traumatiziraju sadašnjost. **Da bi se izbjeglo ovakvo iskušenje ramski su franjevci prije nekoliko godina inicirali pravljenje popisa etničkih žrtava i došlo se do podataka od oko devet stotina stradalih Hrvata i Bošnjaka.**

Do približno istih rezultata došao je i istraživač ove problematike Namik Džehić u svojoj knjizi Prozorski kraj u oslobodilačkom ratu i revoluciji. Eventualna odstupanja od ovih rezultata mogu biti posljedica kasnijih administrativnih promjena i nejasnoća oko pripadnosti pojedinih naselja Rami.

Kad je pak riječ o žrtvama i o ekvivalentnoj satisfakciji, Ramljaci su kroz čitavo poslijeratno vrijeme bili dodatno kažnjavani. Morali su šutjeti o ovim događajima, a k tomu im je prišivana i etiketa ustaškog kraja, uključujući i različite posljedice koje su redovito išle uz ovakve kvalifikacije. Nije se moglo ni pomišljati na obilježavanje ovakvih obljetnica, niti na podizanje spomenika stradalima. Nije stoga neumjesno ustvrditi kako je tragična ramska priča postala paradigmom za brojna stradanja i u našem širem okruženju tijekom zadnjeg rata.

Ramski su franjevci, kao i više puta kroz povijest, bili svjedoci i ove tragedije. Iz osobnih iskustava fra Mladena Lucića i njegova doživljaja Rame neposredno nakon listopadske tragedije, iščitavamo kako su logika rata i niim izazvani postupci etničkih postrojbi bili, nažalost, moćniji od poslovične fratarske mudrosti i konkretne brige za svoj narod. Nešto se ipak nije moglo uništiti. Nikada se, naime, od preživjelih nije mogla čuti nikakva kletva niti vapaj za osvetom. Vjera u providnost bila je jedini jamac života u trenucima kad je i fizički to izgledalo posve nemoguće.

Slijedom ovakvog viđenja života, iz koga se očito ne mogu isključiti ljudske tragedije i besmislena prekidanja života, dugo se razmišljalo o podizanju spomenika žrtvama etničkog pohoda. Koncem osamdesetih godina prošlog stoljeća fra tri su, zajedno s nekoliko angažiranih Ramljaka, postigli suglasnost oko ovog pitanja, a neposredno nakon rata podignut je brončani križ u preurenom samostanskom dvorištu. Nešto kasnije, u neposrednoj blizini križa, ispisana su imena svih ramskih stradalnika tijekom i nakon Drugog svjetskog rata, do kojih se podataka moglo doći, kao i poginulih u nedavnom ratu. Ramski je križ vremenom postao prepoznatljiv simbol prošlosti i tragičnog usuda ovoga kraja, ali i ozračje i mogućnost traženja odgovora na temeljna životna pitanja.

I ovaj okrugli stol i sutrašnje liturgijsko obilježavanje sedamdesete obljetnice etničkog zločina podno ramskog križa, pokušaj su traženja odgovora i težnje prema istini. Upravo o nama i našoj zrelosti i

odgovornosti ovisi koliko ćemo se približiti ovom plemenitom cilju. Svaka drugačija intencija ozbiljno dovodi u pitanje smisao obilježavanja ovakvih obljetnica.

Fra Stjepan Lovri

Kad se iz ramskih sela u polju vidjelo kako na Orašcu gore kuće, nastala je panika jer se nije znalo što se događa. Neki su ljudi u Jaklićima predlagali da se na vrijeme bježi u planinu i šume prema Gornjem Vakufu, ali većina je bila zato da se nikamo ne ide, jer glavno je da nema partizana. Uto su došle četničke prethodnice i lukavo uvjerile seljane da su četnici došli potjerati partizane i njihove suradnike, te su zahtijevali od svih poštenih mještana da ostanu kod svojih kuća. Ako netko bude bježao od kuće, znao je da se boji što je pristajao uz partizane pa će mu četnici zapaliti kuću. Ljudi su naivno povjerovali u ovu četničku priču ne samo u ovom nego i u svim ostalim selima, iako je bilo četnika koji su u prethodnici pokazivali ljudima krvave noževe govoreći:

– Mislite li vi da mi s ovim janjce koljemo?!

Ni to nije pokrenulo ljude da bježe. Konačno su došli oni “pravi” četnici, opkolili selo, pucali nasumce po njemu preko pola sata, a onda ušli i pretresali kuće tražeći novac, zlato i dragocjenosti. Nakon svega su u **Jaklićima pokupili 26 muškaraca** sposobnih za oružje, odveli ih **u jaklićku planinu** i zajednički **strijeljali u jednom docu**. Dvojica su bila samo ranjena, ali su ostali živi. Slično su četnici postupali i u svim ostalim selima ramske kotline, najprije umirivali naivne ljude, a onda ih nesmetano ubijali i klali. Kad su partizani tek ušli u Ramu i kad su pokušali pridobiti svijet, govorili su kako su oni dobra vojska i kako nikomu neće ništa učiniti. Govorili su u šali:

– Kad mi odemo, vi ćete plakati za nama, jer smo vam mi tako dobri!

Ramljaci su gorko zaplakali nakon odlaska partizana, koji se nisu suprotstavili četnicima.

Najteže su stradali Orašac i Proslapska planina. **Proslap** je izgubio **109 osoba**, među njima dvije žene.

Bili su zatečeni, nijemi i izbezumljeni. Bespomoćno su očekivali da ih četnici ubijaju, da im pale kuće, odnose sve što su imali. Nakon odlaska četnika dugo se pripovijedalo kako su neki ljudi mirno slušali kad su im četnici naredivali:

– **Lezi da te koljem!**

To se može shvatiti samo kao rezultat opće pometnje i naivnosti, jer ovim ljudima nije išlo u glavu da netko može zaklati ovjeka.

U [\(BiH_03_072\)](#) **Varvari** su od 104 kuće **izgorjele 94**, a stradalo je i mnogo ljudi. Neka su sela gotovo potpuno spaljena kao [\(BiH_02_072\)](#) **Orašac** ili [\(BiH_03_073\)](#) **Šit**. Na Šitu je ostao samostan, škola,

Prskalova, Vladimira i Jurićeva kuća. U Kopićima su ostale uzgor samo džamija i škola. U

[\(BiH_03_074\)](#) **Rumbocima** je za jedan dan zakopano **88 mrtvaca**. Neke su žene nosile odsjeene glave u torbama pa su ih spajale s tijelom na groblju.

Ugledni seljak iz Rumboka Franjo Džolan dočeka je četnike s ploskom rakije. Zaklali su ga dok je držao plosku u ruci. U samim Rumbocima spaljene su, kako piše fra Kazimir Ivić 254 zgrade, a neka su sela još teže stradala.

Talijanska mala puška bila je mjerilo za određivanje muškaraca za likvidaciju: oni koji su bili viši od te puške, ako su ih uhvatili četnici, bili su pobijeni.

U štitkoj općini nalazio se samo jedan pravoslavni Srbin, lugar Živko Ivezić. Njega su susjedni učvali i nikomu nije palo na pamet da mu učini neko zlo nakon propasti stare Jugoslavije i dolaska hrvatske vlasti. Kad su u njegovo selo Ripce došli četnici, on je u prostranu kuću primao sve suseljane koji su mogli stati od podruma do tavana. Stao je pred kuću i rekao:

– Braćo Srbi, mene su ovi ljudi dosad sačuvali živa. Samo preko mene mrtva možete učiniti i učiniti im nešto našao!

U Ripcima je zaklan Ilko Franjušić, ali mu je, srećom, presječen samo grkljan, dok su mu arterije ostale neoštećene. Bez ikakve medicinske pomoći zavio je prerezano grlo komadom lanenog platna pa bi se iz te rane, čim bi pomakao glavu, uložilo neugodno šištanje. To mi je šištanje ostalo dugo u sjećanju, jer sam se s njim skrivao u jednoj rupi u [\(BiH_01_072\)](#) **Osojnici**, između Ripaca i Jaklića, dan nakon njegove tragedije, kad se svijet već dozvao pameti i počeo bježati od četnika. Kasnije su Ilku vodili u Beograd kao svjedoka na suđenju Draži Mihajloviću. U Ripcima su stradala i četiri muslimana. Oni su inače razmjerno više stradali od katolika, osim ondje gdje su bili obaviješteni pa se na vrijeme sklonili.

Strahote ljudske zlobe

Prema službenom popisu žrtava rata u prozorskom kotaru broj stradalih iznosi **916 osoba**, od toga ih je **855 stradalo od etnika**. Sumnjam da su ikad registrirane sve etničke žrtve u Rami, jer se neposredno nakon tragedije nije ni moglo misliti o nekom zapisivanju pokojnika. Štitske matice napravljene su naknadno kad su franjevački bogoslovi u Sarajevu prepisali duplikate matice iz Nadbiskupskog ordinarijata. U novim maticama naknadno je zapisano da je u župi od 8. do 10. listopada 1942. **bilo 360 mrtvih**. Fra Franjo Žilić smatra da ih je bilo “oko 500, samo rimokatoličke vjere na području **ramske župe**”. Fra Franjo bilježi:

“Samo u jednom danu znale su tužne majke udovice, tužne majke tužne ramske siročadi, od kojih mnogo još i danas luta po svijetu, bez roditeljske brige i ljubavi, bez vlastitog doma i ognjišta, za koji možda nikad neće ni znati, pokopati po **70 mrtvacu** na jednom groblju – **Rumboci**. Nisu svi ni pokopani u grobljima, nije ih imao tko pokopati. Ukopani su ondje gdje su mrtvi pali i ostali. Odmah, takorekuć, uz kućni prag.”

Ramski svijet nije nikom skrivio. Bili su to miroljubivi ljudi. Ako je i bilo nekih arki Zahumljana sa seljanima Vukovska i Ravnoga, to su ovi drugi mnogostruko naplatili. Etnici su ipak klali i ubijali koga su stigli, pljačkali su i otimali gdje god su što stigli. I danas mi odzvanjaju u ušima rije i prvoga etnika koji je uletio u našu kuću:

– Pare, zlato, prstenje...! Pa je posegnuo za satom pokojnog oca što je visio obješen na zidu.

Etnici su nosili sve do čega su došli: i brusove od kosa, narodnu nošnju, te tjerali stoku. Vraćajući se u Trebinje, odvezli su mnogo stoke, odjeće i hrane. Talijani su skidali brave s vrata, tarabe od ograde krcali na kamione i vozili do Metkovića.

Bilo je među njima i plemenitih ljudi koji su pokušali pomoći i upozoriti svijet na zlo koje ga čeka.

Etnik koji se našao sam u našoj kući, rekao je mojoj majci:

– Budalo moja, vidiš kakva je ovo banda! Sakrij to žito što imaš negdje u obrvu, naši će ti zapaliti kuću, a mi ćemo te hraniti djecu. Nagaraj to lice, netko će te silovati!

Drugi su znali baciti uvijek kapu niza stranu da je ide donijeti, želeći mu tako pružiti priliku da uteče; ili su nekoga slali da nešto donese, da se ne mora vratiti, ali su se ljudi vraćali, ne želeći ostaviti jedni druge. Tako su zajednički odlazili u smrt.

Ostali su živi neki koji su klani ili strijeljani. Tako je Ivan Bulaja koji je tada imao 17 godina izveden pred streljački stroj i kad mu je jedan etnik rekao da bježi, za njim se osula paljba. Pogođen je samo u nogu, te ostao živ iako je na njega ispaljen niz rafala. Šima Radić izjavila je dopisniku Slobodnog tjednika kako je nakon rođenja djeteta dočekala etnike na gumnu i prepoznala nekog Mitra koji je prije dolazio kao partizan iz Vukovskog. Rekao joj je da je zarobljen i da on ne ubija. Kad su joj pred kućom zaklali djevera, Šima je šokirana utekla od kuće i od djeteta glavom bez obzira. Našle su je žene i dovele kući.

Nakon etničkog pokolja i paljenja Rame narod se našao u teškoj, bezizlaznoj situaciji: gdje stanovati, kako prehraniti seljad, gdje smjestiti stoku i kako je prehraniti kad su izgorjele ne samo staje nego i hrana za stoku, jer su etnici palili ne samo plastove sijena nego i “hraštinu”, zeleno granje koje se suši i slaže na hrpu da bi se zimi njime hranila stoka. (...)

Iz knjige fra Ljube Lucića, Rama kroz stoljeća, Franjevački samostan Rama-Štit i Svjetlo rije i – Sarajevo, Rama-Štit 2002.